

OLEG GORBANIUK*, ANA IVANOVA**

Język jako źródło wiedzy o różnicach indywidualnych

Liczba różnic indywidualnych jest nieskończenie duża, ale nie wszystkie są jednakowo ważne dla społecznego i psychologicznego funkcjonowania jednostki. Jednym z zadań psychologii jako nauki jest systematyzacja tych różnic w celu identyfikacji cech, które pozwalają wyjaśniać i przewidywać ludzkie zachowania. Ten cel może być realizowany w podejściu confirmacyjnym lub eksploracyjnym. W podejściu confirmacyjnym podstawą kategoryzacji różnic indywidualnych jest teoria. W podejściu eksploracyjnym punktem wyjścia jest identyfikacja szczegółowych różnic między ludźmi, a w kolejnym etapie – dochodzenie do bardziej ogólnych kategorii poprzez proces uogólniania i abstrakcji. Każda z tych dróg systematyzacji różnic indywidualnych ma swoje zalety i wady, co znalazło swoje odzwierciedlenie między innymi w fakcie, że mimo różnorodności propozycji klasyfikacji najważniejszych cech osobowości przez dłuższy czas brakowało konsensusu odnośnie ich uniwersalności. Dopiero w ostatnich dwudziestu latach udało się osiągnąć akceptowalny poziom zgodności wśród psychologów w tej kwestii dzięki analizom języków naturalnych. Celem tego artykułu jest przybliżenie specyfiki badań psycholeksykalnych, wynikającego z niej potencjału oraz ograniczeń poznania naukowego. W szczególności podjęta będzie próba odpowiedzi na pytanie, czy wynik analiz psycholeksykalnych stanowi punkt docelowy w klasyfikacji różnic indywidualnych, przystanek w procesie taksonomii naukowej czy też tymczasowe rozwiązanie wobec braku na dzień dzisiejszy lepszych alternatyw.

Klasyfikacje cech osobowości w starożytności

Pierwsze próby klasyfikacji najważniejszych cech osobowości spotkamy u Platona, który wyróżnił cztery cechy: odwagę, sprawiedliwość, powściągliwość oraz roztropność (Brown, 2017). Te cechy-cnoty miały stanowić podstawę tworzenia idealnego społeczeństwa. Arystoteles z kolei zaproponował bardziej szczegółowy wykaz trzydziestu dziewięciu cech charakteru (Taylor, 1818). Równie szczegółową, ale odmienną od „cechowej” – „typologiczną” perspektywę taksonomii różnic indywidualnych stworzył jego

* Dr hab. prof. UZ Oleg Gorbaniuk (oleg.gorbaniuk@gmail.com), Instytut Psychologii, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra; ** Ana Ivanova, Instytut Psychologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin

uczeń Teofrast (Jebb, 1870). Opisał on 30 typów charakteru, każdy z których stanowił kombinację co najmniej kilku cech szczegółowych. Wszystkie przytoczone klasyfikacje posiadały zarówno aspekt deskryptywny, czyli pozwalały opisać, jacy ludzie są, jak również aspekt normatywny, a więc zawierały rozważania odnośnie tego, jacy ludzie powinni być. Psychologia jako nauka opisowa ze swej natury jest przede wszystkim zainteresowana opisem i wyjaśnianiem różnic indywidualnych. Mimo licznych propozycji klasyfikacji różnic indywidualnych, które pojawiły się od czasów starożytności, otwartą kwestią dla psychologii jako nauki empirycznej pozostawało to, w jakim stopniu są one wyczerpujące względem ogółu cech/typów charakteru oraz w jakim stopniu są one redundantne względem siebie.

Język jako magazyn wiedzy na temat człowieka

Pierwszym badaczem, który wskazał na leksykon języka naturalnego jako wyczerpującą podstawę systematyzacji różnic indywidualnych, był Francis Galton (1884). Ten wybitny naukowiec miał ogromny przekrój zainteresowań, był autorem wielu wynalazków, w tym również metody klasyfikacji odcisków palców, naukowej meteorologii czy metod statystycznych i kwestionariuszowych do studiowania ludzkich różnic indywidualnych. W swojej pracy *Measurement of character* zwrócił uwagę na istnienie w słowniku języka angielskiego dużej ilości i różnorodności słów, które opisują cechy ludzkiego charakteru. Każdy termin opisujący cechę nie tylko posiada swój odcień znaczeniowy, ale również podziela znaczenie podstawowe z innymi słowami, przez co tworzą się grupy semantycznie powiązanych terminów, które opisują względnie mniejszą liczbę cech podstawowych. W latach późniejszych badacze reprezentujący różne dziedziny nauk – filozofię języka (Austin, 1970), psycholingwistykę (Miller, 1991) i psychologię (Allport i Odbert, 1936; Cattell, 1943; Goldberg, 1981) – wielokrotnie przyznawali mu pośrednio rację, zwracając uwagę, że najważniejsze różnice indywidualne są reprezentowane w języku. Leksykon języka stanowi magazyn akumulujący mądrość pokoleń i może być naturalnym punktem wyjścia badań ludzkich właściwości (Wiggins, 1973).

Pierwsze systematyczne badania leksykonu różnic indywidualnych

Na przełomie dziewiętnastego i dwudziestego wieku lata świetności przeżywała psychologia niemiecka, w ramach której nastąpił rozwój wielu subdyscyplin psychologii (De Raad i Mlačić, 2017a). Zaproponowane przez Galtona podejście leksykalne do badania różnic indywidualnych znalazło tam podatny grunt i zaowocowało licznymi studiami języka niemieckiego, uwieńczeniem których było wyłonienie wyczerpującej listy słów opisujących osobowość (Baumgartner, 1933; Klages, 1926). Z kolei pierwsza metodologicznie zaawansowana klasyfikacja terminów opisujących różnice indywidualne

w języku angielskim została przeprowadzona przez Allporta i Odberta (1936), którzy wyróżnili prawie 18 000 morfemicznie nieredundantnych deskryptorów ludzkich atrybutów. Badacze podzielili je na cztery kategorie: neutralne potencjalne desygnaty cech osobowości (np. pracowity, przyjazny, energiczny), tymczasowe nastroje i aktywności (np. znudzony, zainteresowany, zamyślony), ewaluacja (np. doskonały, fatalny, bez nadzieiny) i kategoria mieszana, zawierająca terminy niesklasyfikowane do poprzednich grup deskryptorów. Wyniki tej klasyfikacji z niewielkimi uzupełnieniami (Norman, 1967) i uszczegółowieniem (Goldberg, 1982) są wykorzystywane do dnia dzisiejszego. Co więcej, poczynając od lat czterdziestych klasyfikacja różnic indywidualnych w języku angielskim w połączeniu z rozwojem wielowymiarowych metod analiz statystycznych zapoczątkowały intensywny rozwój teorii cech, bez której trudno byłoby dzisiaj wyobrazić sobie pomiar cech osobowości w psychologii.

Różnorodność modeli cech osobowości

Podjęcie psychometryczne, które stawiało sobie za cel pomiar cech osobowości na podstawie badań kwestionariuszowych, zdominowało psychologię osobowości na kolejne czterdzieści lat. Pomiar cech osobowości wymagał ustalenia ich struktury. Jako pierwszy tego zadania podjął się Cattell (1943a,b), który wykorzystał ponad 2000 terminów opisujących osobowość. Badacz zapożyczył deskryptory z listy Allporta i Odberta (1936) oraz innych źródeł. Cattell pogrupował terminy w 171 kategorii przede wszystkim na podstawie ich synonimiczności, a więc bazując na normatywnym rozumieniu terminów przez badacza, a nie faktycznym rozumieniu terminów przez użytkowników języka, które byłoby bliższe idei psychologii jako nauki opisowej.

Cattell, podobnie jak wielu innych przedstawicieli podejścia psychometrycznego w psychologii osobowości (Guilford i Guilford, 1939; Lovell, 1945; Thurstone, 1951), za podstawowy wskaźnik operacyjny cechy osobowości (termin teoretyczny, który w psychologii traktowany jako zmienna ukryta/nieobserwowalna) przyjęli zachowanie (termin obserwacyjny). Zbiór ludzkich zachowań ze swej natury jest zbiorem niezamkniętym: różnorodność zachowań jest nieskończenie duża. W toku generowania zbioru zachowań badacz może w dwojaki sposób doprowadzić do jego niereprezentatywności: (1) pomijając pewną grupę zachowań (niewyczerpujący zbiór), (2) przyczyniając się do nadreprezentacji pewnej grupy zachowań kosztem innej grupy zachowań (niewyważony zbiór). Jeżeli taki niereprezentatywny zbiór zachowań zostanie wyrażony w postaci twierdzeń kwestionariuszowych, do których ustosunkowują się respondenci, wówczas po zebraniu danych i poddaniu ich kategoryzacji przy użyciu eksploracyjnej analizy czynnikowej jako wskaźniki ukrytych cech zostaną zidentyfikowane grupy zachowań częściej ze sobą współwystępujących i posiadających bogatszą reprezentację w kwestionariuszu. Takie cechy ostatecznie znajdują się najczęściej w modelu teoretycznym

opisującym strukturę cech osobowości. Natomiast cechy, które posiadają słabą reprezentację w postaci zachowań lub zachowania je reprezentujące zostały całkowicie pominięte, nigdy w modelu cechowym osobowości nie zostaną ujęte. W wyniku operowania zachowaniami jako niezamkniętym zbiorem wskaźników obserwacyjnych w badaniach eksploracyjnych różni badacze wyodrębnili odmienne struktury osobowości, które różniły się w zakresie liczby i treści ustalonych cech: np. czternaście (Guilford, Zimmerman, 1956), dwanaście (Cattell, 1945, 1947), siedem (Thurstone, 1951), pięć (Guilford i Guilford, 1939) lub trzy cechy (Costa i McCrae, 1976).

Potrzeba uniwersalnej taksonomii i zgodności wśród badaczy

Brak ogólnie akceptowalnego modelu badanego zjawiska stanowi poważne utrudnienie w rozwoju dyscypliny naukowej zainteresowanej tym zjawiskiem, ponieważ badania realizowane w różnych podejściach w oparciu o odmienne modele nie są kompatybilne. Uniemożliwia to systematyczne gromadzenie wiedzy, zamiast tego następuje jej rozproszenie na grupy zwolenników poszczególnych modeli. Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych psychologia osobowości stanęła w obliczu takiego stanu rzeczy. Reakcją na ten impas był powrót do początków eksploracyjnych badań struktury cech osobowości, czyli badań psycholeksykalnych. W 1981 roku Goldberg na nowo sformułował założenie leksykalne, zakładając fundament współczesnej metodologii badań leksykalnych w psychologii. Stanowi ono, że (1) najważniejsze różnice indywidualne zostały zakodowane w języku naturalnym, (2) im ważniejsza jest cecha, tym więcej terminów wynaleziono przez użytkowników danego języka na jej określenie (np. synonimów i antonimów cechy sumienności: pracowity, zorganizowany, dokładny, punktualny, bałaganiarski, spóźnialski), (3) w celu ustalenia kluczowych cech odpowiedzialnych za różnice indywidualne należy przeanalizować strukturę wyczerpującego leksykonu opisującego te różnice.

Potraktowanie wyczerpującego leksykonu osobowości jako punktu wyjścia badań eksploracyjnych stwarza unikalną możliwość do badania zamkniętego zbioru opisu różnic indywidualnych w każdym języku naturalnym, a zatem zminimalizowanie wpływu arbitralnych decyzji badacza na etapie kompletowania listy wskaźników cech na wynik badań. Jeżeli badacz operuje wyczerpującym (pełnym) leksykonem różnic indywidualnych w swoich badaniach, wówczas badania w ramach danego języka cechuje duża replikowalność z uwagi na identyczność wyjściowego zbioru opisu różnic indywidualnych i naturalne wyważenie proporcji słów opisujących różne cechy adekwatnie do ich reprezentacji w języku. Porównania międzyjęzykowe, bazujące na wyczerpującym leksykonie różnic indywidualnych w każdym języku, pozwalają jednoznacznie wskazać na cechy uniwersalne (wspólne) i specyficzne (odmienne). Otwiera to drogę do osiągnięcia konsensusu w kwestii uniwersalnych kulturowo modeli osobowości i kompatybilności

badań opartych na takim modelu w różnych kulturach ze wszystkimi pozytywnymi konsekwencjami dla rozwoju dyscypliny naukowej.

Które badanie można uznać za psycholeksykalne?

Badanie można zakwalifikować do badań psycholeksykalnych, jeżeli spełnia jednocześnie dwa warunki. Przede wszystkim musi być ono oparte na populacji lub reprezentatywnej próbie leksykonu różnic indywidualnych danego języka. Nie mniej ważną kwestią jest poznanie sposobu rozumienia deskryptorów różnic indywidualnych przez reprezentatywną próbę użytkowników danego języka, ponieważ słownikowa definicja terminu, po pierwsze, odzwierciedla w większym lub mniejszym stopniu normatywne rozumienie, po drugie, większość słów ma wiele znaczeń. Psychologia jest nauką opisową, a więc interesuje ją przede wszystkim to, jak ludzie faktycznie rozumieją słowa i która kombinacja możliwych znaczeń danego słowa jest istotna w kontekście opisu człowieka. Psychologia jest zdecydowanie mniej zainteresowana tym, jak użytkownicy danego języka powinni poprawnie rozumieć terminy wyszczególnione w słowniku. Dodanie psycho- do badań leksykalnych podkreśla specyfikę psychologicznego punktu widzenia w analizie leksykonu różnic indywidualnych.

Typowe badanie struktury leksykonu różnic indywidualnych składa się z dwóch etapów. W pierwszym etapie identyfikuje się wszystkie słowa opisujące interesującą badacza kategorię różnic indywidualnych (np. deskryptory osobowości, których liczba w zależności od języka wynosi od 1000 do 2500 słów) poprzez analizę jakościową leksykonu języka naturalnego na podstawie najpełniejszych i najbardziej aktualnych słowników uniwersalnych. W drugim etapie przeprowadza się badania ilościowe (kwestionariuszowe), w których użytkownicy danego języka (od 300 do 1000 osób) na podstawie zidentyfikowanej w pierwszym etapie listy deskryptorów danej kategorii różnic indywidualnych (np. osobowości) opisują siebie lub inne dobrze im znane osoby z otoczenia. Następnie te opisy są poddawane eksploracyjnej analizie czynnikowej, która identyfikuje grupy silnie ze sobą skorelowanych dodatnio (synonimów) lub ujemnie (antonimów) słów, czyli dokonuje się ich kategoryzacji. Zatem sposób rozumienia terminów przez użytkowników języka determinuje skład kategorii opisującej tę samą cechę. W efekcie uzyskujemy strukturę leksykonu różnic indywidualnych (np. w zakresie osobowości) danego języka.

Badania leksykalne a model teoretyczny

Sformułowanie podstaw metodologicznych badań leksykalnych (Goldberg, 1981), synteza wyników badań (Goldberg, 1982) przeprowadzonych przez poprzedników (Fiske, 1949; Norman, 1963; Passini, Norman, 1966; Tupes, 1960) oraz szczegółowe badania własne (Goldberg, 1990, 1992) pozwoliły Goldbergowi zidentyfikować pięć

podstawowych cech opisywanych przez leksykon osobowości języka angielskiego, określonych jako Wielka Piątka: Ekstrawersja, Stabilność emocjonalna, Sumienność, Ugodowość i Intelpekt. Wyniki tych badań pozwoliły w szybkim czasie opracować Pięcoczynnikowy model teoretyczny osobowości (Costa, McCrae i Jonsson, 2002; McCrae, 1989; McCrae i Costa, 1985, 1987) na podstawie struktury leksykalnej języka angielskiego. Operacjonalizacja tego modelu w postaci kwestionariusza do pomiaru pięciu cech osobowości szybko spopularyzowała Wielką Piątkę w środowisku psychologów, a z czasem również w szerszym środowisku naukowym i pozanaukowym. Warto w tym miejscu podkreślić komplementarność podejścia leksykalnego i psychometrycznego w psychologii osobowości: wynik badań leksykalnych, ujawniający strukturę leksykonu używanego do opisu osobowości, nieobjęty refleksją teoretyczną nie może być bezkrytycznie uznawany za model teoretyczny. Stanowi jedynie fakt empiryczny domagający się interpretacji. Wielka Piątka lub inne struktury czynnikowe stanowią przede wszystkim użyteczne narzędzie w opisie i klasyfikacji różnic indywidualnych dostępnych ludzkiej obserwacji. Badania leksykonu osobowości nie należy utożsamiać z badaniami osobowości (Saucier, Hampson, Goldberg, 2000). Badania leksykalne jako badania eksploracyjne mogą być użytecznym źródłem hipotez odnośnie struktury osobowości, nie zaś ich potwierdzeniem. Opracowanie modelu teoretycznego (np. Lee, Ashton, 2004, 2006), stanowiącego interpretację w świetle teorii psychologii wyniku badań leksykalnych, operacjonalizacja tego modelu w postaci kwestionariuszy/testów, badania confirmacyjne modelu i testowanie powiązań z innymi ważnymi zmiennymi psychologicznymi stanowią kolejne niezbędne etapy teoretycznych implikacji badań leksykalnych.

Znaczenie taksonomii dla rozwoju dyscyplin naukowych

Badania leksykonu osobowości języka angielskiego zainicjowały w latach 90. XX w. serię analogicznych badań innych języków, w pierwszej kolejności języków europejskich, które w znacznym stopniu potwierdzały uniwersalny charakter cech wchodzących w skład Wielkiej Piątki (De Raad, Hendriks i Hofstee, 1992; Hřebíčková, 2007; Mlačić i Ostendorf, 2005; Somer i Goldberg, 1999; Szarota 1995), aczkolwiek wyniki badań części języków doprowadziły do wyłonienia dodatkowej wspólnej dla badanych leksykonów cechy Uczciwości (Ashton i in., 2004). Szeroka akceptacja w środowisku psychologów modeli osobowości opracowanych na podstawie badań leksykonu osobowości uzasadnia słuszność twierdzenia, że podejście leksykalne w psychologii spełnia równocześnie większość kryteriów dobroci modeli strukturalnych sformułowanych przez Eysencka (1991) i stwarza warunki dla osiągnięcia zgodności odnośnie taksonomii naukowej różnic indywidualnych (Saucier i Srivastava, 2015). Zatem zakumulowana w języku wiedza o człowieku stała się wspólnym mianownikiem badań w różnych kulturach

i pozwoliła osiągnąć przynajmniej okresową zgodność wśród badaczy na temat struktury cech, przyczyniając się do intensyfikacji badań w różnych krajach na podstawie kompatybilnych modeli i narzędzi do pomiaru cech osobowości.

Status epistemologiczny i metodologiczny badań leksykalnych

Z punktu widzenia metodologicznego badania leksykalne mają status badań eksploracyjnych nieograniczonych ramami teorii (De Raad, 1998), o minimalnej liczbie założeń. Jedynym ograniczeniem zakresu badań różnic indywidualnych jest przyjęta definicja deskryptora osobowego (właściwość, z uwagi na którą ludzie różnią się między sobą) lub deskryptora osobowości (termin opisujący względnie stały wzorzec ludzkich zachowań mających naturę psychiczną). W przypadku rozbieżności klasyfikacji cech osobowości oferowanych przez wcześniejsze teorie i podejrzenia, że nie są one wyczerpujące, brak ograniczeń wynikających z przyjętej teorii należy rozpatrywać jako zaletę podejścia leksykalnego (De Raad, 1998). Pozwala ono bowiem wyjść poza ramy dotychczasowych taksonomii i odpowiedzieć na pytanie, czy dotychczasowe klasyfikacje są wyczerpujące, a więc, czy są takie np. cechy osobowości, które nie zostały ujęte w dotychczasowych teoriach np. teorii osobowości Eysencka (1953) zakładającej istnienie z góry 3 cech. Identyfikacja nowych cech będzie wymagała określenia ich statusu teoretycznego, znaczenia dla opisu osobowości i uzupełnienia dotychczasowych klasyfikacji lub opracowania zupełnie nowej taksonomii naukowej.

Założenie leksykalne obok dużego potencjału badań eksploracyjnych posiada swoje ograniczenia, o których użytkownicy modeli opartych na wynikach badań leksykalnych często zapominają lub nie są ich świadomi. Popularność teorii/modeli/narzędzi przyczynia się do obniżenia sceptycyzmu wśród ich użytkowników, w tym również ze środowiska naukowego. Inną możliwą przyczyną jest uwikłanie: badacze w ograniczonym stopniu zainteresowani są krytyką modeli/narzędzi, które wykorzystywali w badaniach własnych, ponieważ podważałoby to ich wartość, szczególnie w sytuacji opublikowania takich badań. Aby zrozumieć te ograniczenia, konieczne jest sięgnięcie do źródeł, czyli do założenia leksykalnego. Stwierdzenie, że wszystkie najważniejsze różnice indywidualne zostały zakodowane w języku, oznacza, że muszą one zostać, po pierwsze, dostrzeżone, a po drugie, nazwane przez użytkowników danego języka. Z tego wynika status epistemologiczny badań leksykalnych: ich przedmiotem są postrzegane różnice indywidualne. W konsekwencji modele teoretyczne o leksykalnym rodowodzie, które swoim zakresem nie wykraczają poza strukturę leksykonu, są zagrożone błędem redukcjonizmu: to, czego zwykły użytkownik języka nie jest w stanie dostrzec i nazwać, nie jest cechą osobowości. Nieuwzględnianie ograniczeń poznawczych zwykłego użytkownika języka dodatkowo niesie zagrożenie sprowadzenia teorii osobowości do psychologii naiwnej.

Posługując się metaforą światła widzialnego, leksykon osobowości wyczerpuje zakres kolorów od fioletowego do czerwonego. Identyfikowane przez analizę czynnikową kluczowe kategorie odpowiadają kolorom podstawowym w tym pasmie. Z tej metafory wynikają dwa wnioski: (1) podobnie jak na podstawie subiektywnego wrażenia koloru nie możemy wnioskować o fizycznym procesie jego powstawania, tak na podstawie atrybutów opisujących osoby nie możemy wnioskować o mechanizmach generujących te atrybuty, (2) podobnie jak zakres światła widzialnego nie wyczerpuje zakresu promieniowania elektromagnetycznego, tak podobnie w przypadku cech osobowości nie należy oczekiwać, że leksykon osobowości wyczerpuje całe ich spektrum. Zadaniem psychologa osobowości jest zatem także wyjście poza to, co zwykły człowiek jest w stanie dostrzec i nazwać.

Pozycjonowanie badań leksykalnych w psychologii

Choć dotychczas wyniki badań leksykalnych cieszyły się największym zainteresowaniem psychologów osobowości i w większości przypadków były przez nich realizowane, to z uwagi na swój status epistemologiczny badania leksykalne są domeną psychologii społecznej, a ściślej jej działu określanego jako psychologia spostrzegania społecznego (Gorbaniuk, 2011), która stawia sobie za cel identyfikację najważniejszych wymiarów percepcji społecznej oraz wyjaśnienie przyczyn i skutków jej deformacji (Mądrycki, 1986). Przez wiele dziesięcioleci psychologia osobowości i psychologia społeczna poszukując odpowiedzi na pytanie o strukturę dyspozycji, zmierzały własnymi drogami, a uzyskiwane przez nie wyniki, a szczególnie ich interpretacja, różniły się z uwagi na: stawiane cele, rozumienie cechy, dominację perspektywy opisu cech własnych vs. obcych, proporcję badań eksploracyjnych i confirmacyjnych, stopień uwzględniania aspektu ewaluatywnego wyodrębnianych wymiarów, sposób ustalania ich ważności, stopień szczegółowości vs. ogólności uzyskiwanych struktur, schematy badań (eksperymentalne vs. korelacyjne), metodyczność vs. arbitralność selekcji deskryptorów cech, metodologię analiz wielowymiarowych, stopień uwzględniania kontekstu, systematyczność w weryfikacji uniwersalności kulturowej wymiarów (Gorbaniuk, 2011). O względnej niezależności tych dwóch tradycji badań nad percepcją ludzkich właściwości możemy się przekonać, stwierdzając brak wzajemnych odwołań w ramach większości kluczowych dla obu działów publikacji, poczynając od lat czterdziestych. Z punktu widzenia rozwoju psychologii jako nauki było to niekorzystne, ponieważ nie korzystano w pełni z dorobku „sąsiednich” działów, które mogłyby pomóc w rozwiązaniu pewnych problemów teoretycznych i metodologicznych i przyspieszyć dochodzenie do tego samego celu. Sytuacja uległa zmianie dopiero w ostatnim dziesięcioleciu, kiedy przedstawiciele psychologii społecznej i osobowości zaczęli dostrzegać płaszczyzny, na których istnieje zbieżność wyników oraz dokonywać ich integracji (Abele i Wojciszke, 2007).

Poszukiwanie uniwersalnych i specyficznych kulturowo cech

Jednym z ważnych celów badań psycholeksykalnych jest identyfikacja kulturowo uniwersalnych (*etic*) i kulturowo specyficznych (*emic*) kategorii różnic indywidualnych. Badanie każdego leksykonu języka naturalnego identyfikuje strukturę typu *emic*. Porównanie wyników badań różnych języków pozwala na identyfikację cech wspólnych dla wszystkich języków (De Raad i in., 2010, 2014), cech wspólnych dla grupy języków (Ashton i in., 2004) i cech unikalnych dla danego języka. Efekty porównań międzyjęzykowych pozwalają określić zakres uniwersalności dotychczasowych modeli osobowości i dostarczają wskazówek dla budowania nowych uniwersalnych modeli. Z kolei ustalenie struktury specyficznej kulturowo może być potraktowane jako punkt wyjścia w opracowaniu specyficznych kulturowo modeli osobowości. Z uwagi na specyfikę systemu „nagród i kar” w nauce dominuje tendencja do akceptowania dominujących modeli lub tworzenia uniwersalnych modeli osobowości i stosowania narzędzi do pomiaru tych uniwersalnych kulturowo cech: prawdopodobieństwo publikacji wyników takich badań w prestiżowych czasopismach jest zdecydowanie większe. Pozytywną stroną takiej tendencji jest systematyczna kumulacja wiedzy w oparciu o kompatybilne wyniki badań pochodzących z różnych kultur. Z punktu widzenia praktyki psychologicznej zdecydowanie cenniejsze są jednak specyficzne kulturowo modele osobowości z uwagi na ich trafność: do poradni psychologicznej nie przychodzi uniwersalny człowiek, lecz osoba z określonego środowiska kulturowego i postępowanie psychologa, w tym stosowane narzędzia psychometryczne, powinny być adekwatne kulturowo. Problemem jest to, że wspomniany system wzmacnień nie będzie nagradzał takich badań. Potencjalnym rozwiązaniem kompromisowym jest uzupełnienie kwestionariuszy/testów opracowanych na podstawie dominujących w literaturze modeli osobowości o skale mierzące wymiary/cechy specyficzne dla danej kultury.

Na dzień dzisiejszy w psychologii osobowości dominuje Pięcioletni model osobowości, który w dużym stopniu odzwierciedla specyfikę języka angielskiego w wersji amerykańskiej, a zatem też specyfikę kulturową USA (McCrae i Costa, 1985, 1987). Próby opracowania alternatywnych modeli o większym stopniu uniwersalności, odzwierciedlających specyfikę większej liczby krajów/języków (Ashton i in., 2004; Lee, Ashton, 2004, 2006, 2008), wciąż nie zyskują adekwatnego zainteresowania badaczy mimo argumentów metodologicznych przemawiających na ich korzyść. Opisane zjawisko przypomina rynek dóbr i usług: producent, który wchodzi pierwszy z ofertą na dużą skalę, potrafi zdominować rynek. Udoskonalone produkty innych producentów, które pojawiają się później, są w stanie zdobyć tylko niewielką część rynku.

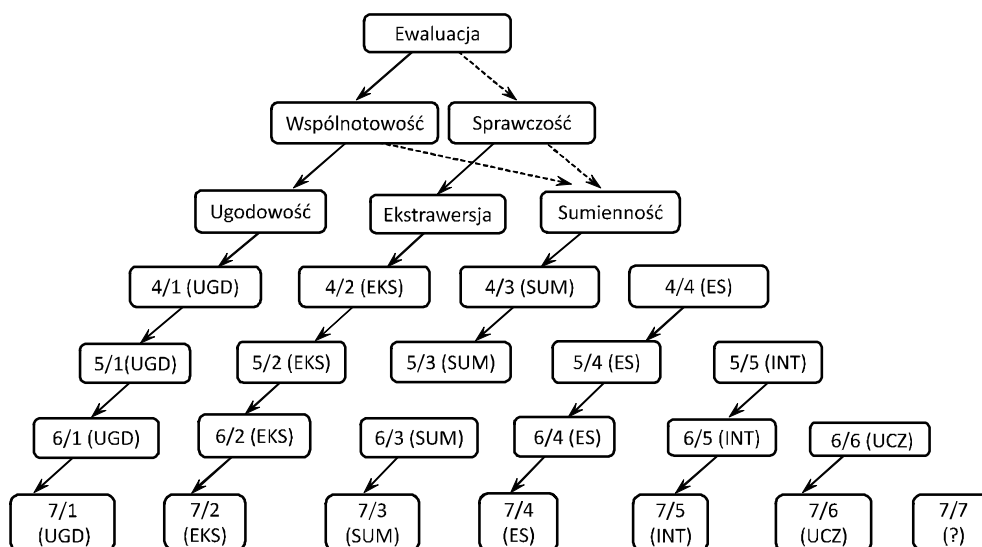
Do dzisiaj zbadano leksykon około 30 języków (De Raad i Mlačić, 2017b). Z uwagi na niezgodność z aktualnie obowiązującymi standardami metodologicznymi część z nich (np. badania języka hebrajskiego, hiszpańskiego i serbskiego) jest nieporównywalna

względem pozostałych, a obserwowane w tych badaniach specyficzne wymiary różnic indywidualnych nie mogą być interpretowane jako specyficzne kulturowo z uwagi na niekompatybilność metody badań. Nie są one także w większości przypadków uwzględniane w porównaniach międzykulturowych (Ashton i in., 2004; De Raad i in., 2010, 2014; Lee i Ashton, 2008). Wprawdzie wśród zbadanych języków są największe pod względem użytkowników języki świata, taki jak chiński (Zhou, Saucier, Gao i Liu, 2009), hindi (Singh, Misra i De Raad, 2013), hiszpański (Benet i Waller, 1995, 1997), angielski (Saucier i Goldberg, 1996), niemniej biorąc pod uwagę liczbę ponad 7000 języków używanych na świecie (Simons i Fennig, 2018), nie możemy jednoznacznie aktualnie rozstrzygnąć, które cechy są kulturowo uniwersalne. Z uwagi na powolne tempo przyrostu (średnio nie więcej niż jeden zbadany nowy język rocznie), na wnioski o większym zakresie generalizacji należy poczekać jeszcze wiele lat.

Struktura deskryptorów różnic indywidualnych jest hierarchiczna i można je rozpatrywać na różnych poziomach szczegółowości vs. ogólności. Standardem prezentacji wyników analiz statystycznych jest przedstawianie różnych możliwych rozwiązań czynnikowych: od jednoczynnikowego do nawet ośmioczynnikowego rozwiązania, co w przybliżeniu odpowiada sytuacji, gdybyśmy chcieli przyporządkować słowa opisujące różnice między ludźmi w zakresie osobowości tylko do jednej kategorii semantycznej, dwóch kategorii, trzech kategorii itd. (ryc. 1). Taki układ pokazuje wzajemne wynikanie cech na niższych szczeblach abstrakcji z cech ujmowanych na wyższych poziomach ogólności. Ponadto pozwala na porównanie między językami po kolei na każdym z poziomów abstrakcji (czyli w ramach rozwiązań czynnikowych o takiej samej liczbie wymiarów).

Wyniki porównań międzyjęzykowych wskazują, że pierwsze trzy poziomy cechuje duża powtarzalność. We wszystkich zbadanych dotychczas językach przy wyodrębnieniu tylko jednego wymiaru i uporządkowaniu deskryptorów cech według jego kontinuum uzyskamy wymiar ewaluacji opisujący ocenę pozytywną vs. negatywną. Wynika to z faktu, że słowa opisujące ludzkie właściwości zawierają aspekt deskryptywny i ewaluatywny, czyli w większości nie są neutralne. Oznacza to, że tym, co jest uniwersalne kulturowo, jest zwracanie uwagi w opisie siebie lub innych osób na to, czy ocena jest pozytywna czy negatywna. W przypadku podzielenia wszystkich słów na dwie najogólniejsze kategorie pierwszy spośród wymiarów będzie opisywał cechę wskazującą na właściwości społeczne jednostki, na jej stopień uspołecznienia, przyjazny stosunek do innych osób, uczciwość i moralną postawę. Z kolei drugi wymiar, z uwagi na który oceniamy siebie i innych, opisuje stopień dynamizmu, przedsiębiorczości i zaradności osoby. Ten poziom abstrakcji dominuje w badaniach z zakresu psychologii społecznej, w której opisane dwa wymiary są zaliczane do najważniejszych wymiarów postrzegania społecznego (wspólnotowość i sprawczość; Wiggins, 1991; Wojciszke, 2010). Jeżeli chcemy opisać

osobę z większą precyzją, powinniśmy sięgnąć po większą liczbę kategorii. Jak już wspomniano, maksymalna liczba wymiarów powtarzających się w badaniach leksykalnych wynosi trzy: ugodowość, sumienność i ekstrawersja. Tu warto także odnotować, że kolejność wyłaniania się czynników jest uzależniona od liczby słów opisujących daną cechę, a ta liczba jest traktowana zgodnie z założeniem leksykalnym jako wskaźnik ważności cechy dla społecznego funkcjonowania jednostki. W większości języków, podobnie też w języku polskim, najwięcej takich słów opisuje wymiar ugodowości/przyjazności. Coraz bardziej szczegółowe rozwiązania czynnikowe cechuje coraz mniejsza liczba replikacji takiej struktury w różnych językach.

Ryc. 1. Hierarchiczna struktura wymiarów samoopisu na podstawie wyników badań polskiego leksykonu osobowości (Gorbaniuk i in., 2013). UGD – ugodowość, EKS – ekstrawersja, SUM – sumienność, ES – stabilność emocjonalna, UCZ – uczciwość, INT – intelekt

W przypadku opracowania modeli specyficznych kulturowo w zależności od stawianych celów możemy wziąć pod uwagę różną liczbę wymiarów. Przyjęcie określonego poziomu abstrakcji, czyli liczby cech, którymi chcemy operować w opisie człowieka, jest podobne do malarza, który może schematycznie przedstawić obraz człowieka za pomocą jednej kredki, dwóch kolorów, trzech itd. Im większa liczba kolorów, tym wierniejszy jest obraz, ale tworzenie i interpretacja obrazu staje się coraz bardziej czasochłonna. W psychologii osobowości dążymy jednak do bardziej wiernego odtworzenia profilu osobowości człowieka, więc sięga się po maksymalną liczbę wymiarów, które replikuje się na podstawie różnych danych zebranych w różnych grupach osób, z uwzględnieniem różnych perspektyw (opis siebie vs. innych) itd.

Specyfika leksykonów osobowości języków europejskich i pozaeuropejskich

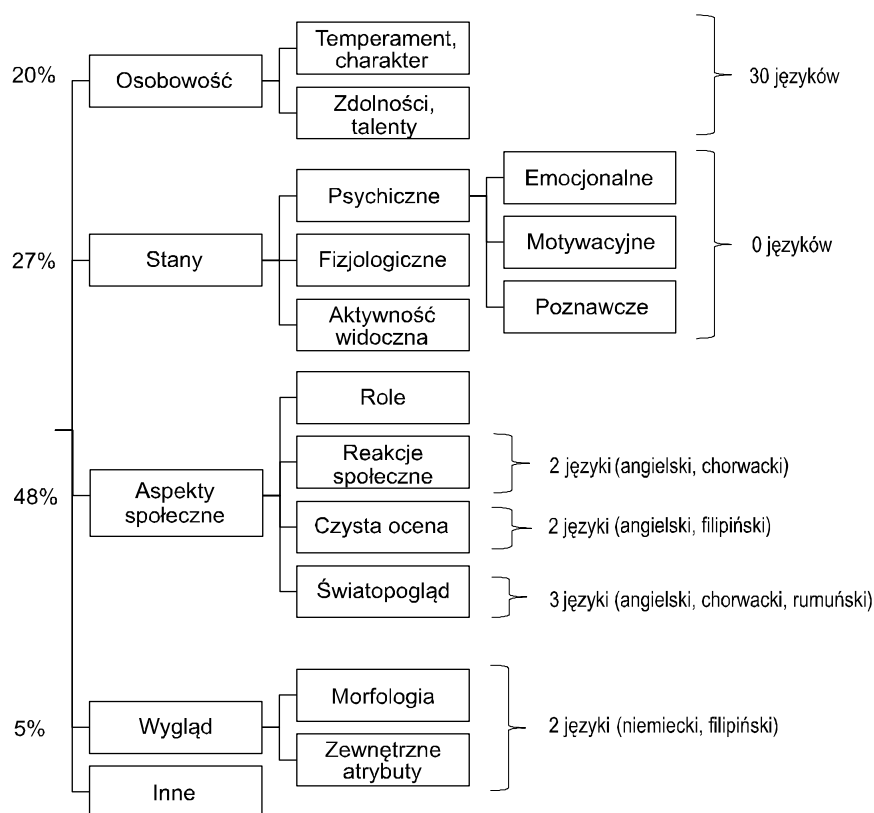
Zdecydowana większość dotychczasowych badań leksykalnych skupiała się na językach należących do rodziny indoeuropejskiej. Analiza uzyskanych wyników wskazuje na to, że tzw. Wielka Piątka oraz Wielka Szóstka są najlepiej replikowalne w językach używanych przez Europejczyków. Odpowiedniki anglo-amerykańskiej Wielkiej Piątki uzyskano w badaniu nad językiem polskim (Szarota, 1995) oraz chorwackim (Mlačić i Ostendorf, 2005). W wielu innych językach europejskich wyłoniono struktury pięcioczynnikowe z nielicznymi różnicami treściowymi lub rotacyjnymi występującymi w jednym albo kilku czynnikach (De Raad, 1992; De Raad, Di Blas i Perugini, 1998; Goldberg i Somer, 2000; Hřebíčková, 2007; Somer i Goldberg, 1999). W badaniu nad językiem greckim (Saucier, Georgiades, Tsaousis i Goldberg, 2005) uzyskano kulturowo bardziej specyficzną strukturę, jednak niektórzy badacze uważają, że różnice wynikają nie tyle z treści, ile z nazewnictwa wymiarów (De Raad i Mlačić, 2017a). Z kolei struktury sześcioczynnikowe – odpowiedniki Wielkiej Szóstki – zostały wyłonione w języku węgierskim (Szirmák i De Raad, 1994) oraz w wyniku drugiego, alternatywnego badania języka polskiego (Gorbaniuk, Budzińska, Owczarek i in., 2013), a także poprzez reanalizę wyników wcześniejszych badań (Szarota, Ashton i Lee, 2007).

Struktury uzyskiwane w wyniku analizy języków spoza kręgu europejskiego najczęściej są bardziej specyficzne kulturowo pod względem liczby i treści wymiarów. Tak na przykład w języku perskim (Farahani i in., 2014) uzyskano pięć unikalnych czynników: Moralność, Pozytywna vs Negatywna Emocjonalność, Osiągnięcia, Refleksyjność oraz Przywiązanie. Z kolei w hindi (Singh i in., 2013) trzy wymiary opisu osobowości odzwierciedlają kulturalny koncept Triguny, natomiast trzy pozostałe zawierają niektóre aspekty anglo-amerykańskiej Wielkiej Piątki. W języku chińskim (Zhou i in., 2009) strukturę osobowości tworzy siedem wymiarów: Ekstrawersja, Sumienność/Pracowitość, Brak egoizmu, Negatywna walencja, Zmienność emocjonalna, Pozytywna walencja /Intelekt oraz Zależność/Delikatność. W niektórych językach azjatyckich wymiary opisu osobowości są bardziej zbliżone do anglo-amerykańskiej Wielkiej Piątki lub Wielkiej Szóstki pod względem treści, np. w języku filipińskim (Church, Katigbak i Reyes, 1998) lub koreańskim (Hahn i in., 1999).

Wykorzystanie badań leksykalnych do taksonomii różnic pozaosobowościowych

Jak już wcześniej wspomniano, największy użytek z badań psycholeksykalnych uczynili psychologowie osobowości, próbując rozwiązać problem niezgodności w kwestii taksonomii naukowej cech osobowości. Warto jednak zwrócić uwagę, że leksykon osobowości stanowi nie więcej niż 20% leksykonu różnic indywidualnych (Gorbaniuk, Korczak, Ivanova i in., 2018), który mamy zawarty w uniwersalnym słowniku języka

polskiego. To oznacza, że ok. 80% słów służących do opisu ludzkich właściwości opisuje inne kategorie różnic indywidualnych. Rycina 2 przedstawia najważniejsze spośród nich kategorie i podkategorie wyróżnione przez Angleitnera i jego współpracowników (1990). Zawiera on także informacje na temat liczby języków, w których leksykony różnic pozaosobowościowych były przedmiotem badań ilościowych w celu wyłonienia taksonomii różnic w zakresie reakcji społecznych (np. interesujący, zauważalny, frustrujący, denerwujący, motywujący), słów oceniających o niskiej wartości deskryptywnej (np. bezwartościowy, kiepski, zaawansowany), światopoglądu (np. religijny, patriotyczny, nacjonalistyczny, konsumpcjonizm) lub wyglądu zewnętrznego (np. barczysty, wąski, gładki). Najważniejsze wymiary różnic z wyszczególnionych kategorii były przedmiotem badań w zaledwie kilku językach (De Raad, Oudenhoven i Hofstede, 2005; Mlačić, 2016; Saucier, 2010; Saucier, 2013; Ostendorf i Angleitner, 1994).

Ryc. 2. Klasyfikacja leksykonu różnic indywidualnych

Z kolei niektóre kategorie nie były dotychczas przedmiotem taksonomii leksykalnej, mimo że w literaturze przedmiotu nie ma zgodności co do klasyfikacji np. emocji, moty-

wacji, stanów poznawczych. Badania leksykalne mogłyby stanowić punkt odniesienia lub alternatywną propozycję taksonomii naukowej być może z równie pozytywnym skutkiem, jaki osiągnięto w taksonomii cech osobowości.

Potencjał taksonomiczny badań leksykalnych w naukach społecznych

Potencjał taksonomiczny badań leksykalnych nie ogranicza się do badań różnic indywidualnych. Istnieje wiele obszarów badań w naukach społecznych, w których nie ma zgodności wśród badaczy odnośnie klasyfikacji badanych zjawisk. Jednym z takich obszarów jest badanie wizerunku – terminu, który w obszarze marketingu pod względem swojego znaczenia jest równoważny roli koncepcji osobowości w psychologii. Na dzień dzisiejszy w literaturze nie ma powszechnie akceptowanych modeli i narzędzi, które odpowiednio opisywałyby i mierzyły wizerunek kraju, wizerunek marki, wizerunek firmy, wizerunek użytkownika marki, wizerunek partii, wizerunek polityka itd. Istnieje natomiast duża różnorodność arbitralnych propozycji wymiarów wizerunku i skal/kwestionariuszy do ich pomiaru, często konstruowanych *ad-hoc*. Hamuje to rozwój badań w tych obszarach, uniemożliwiając systematyczne gromadzenie wiedzy na temat uwarunkowań i konsekwencji wizerunku różnych obiektów. Jednym z rozwiązań jest opracowanie naukowej taksonomii na podstawie analizy leksykonu używanego przez posiadaczy tych wizerunków do opisu wyszczególnionych obiektów, czyli konsumentów produktów i usług lub wyborców w przypadku obiektów politycznych. Biorąc pod uwagę status epistemologiczny badań leksykalnych, nadają się one doskonale do tego celu. Szereg propozycji takich taksonomii, konceptualizacji wizerunku i narzędzi do ich pomiaru zostało opracowanych na podstawie badania polskiej populacji (Gorbaniuk, 2011; Gorbaniuk, Kusak, Kogut i Kustos, 2015; Gorbaniuk i Omiotek, 2011; Gorbaniuk, Razmus, Slobodianyk i in., 2017; Gorbaniuk, Razmus, Firlej i in., 2017; Gorbaniuk, Toczyńska, Osiak i Szostak, 2012).

Podsumowanie

Podjęcie leksykalne z uwagi na swoje wyjątkowe cechy stanowi cenną alternatywę w badaniach eksploracyjnych postrzegania różnych obiektów żywych i nieożywionych. Doświadczenie analiz leksykalnych w poznawaniu i systematyzacji różnic indywidualnych wskazuje na duże szanse osiągnięcia zgodności wśród badaczy z innymi naukami społecznych odnośnie taksonomii naukowej badanych zjawisk i metodycznego ich poznawania dzięki stosowaniu kompatybilnych modeli i narzędzi badawczych, opracowanych na podstawie wyników badań leksykalnych. Oprócz szans, podejście leksykalne kryje też zagrożenia, kiedy wynik badań leksykalnych w postaci struktury leksykonu traktuje się dosłownie jako model teoretyczny oraz oczekuje się, że naiwny obserwator dostrzeże i nazwie wszystkie aspekty interesującego badacza zjawiska. Zanim stanie się

modelem, wyłoniona struktura powinna być przeanalizowana w świetle teorii danej dziedziny wiedzy i dopiero po nadaniu sensu teoretycznego odkrytym wymiarom oraz przetestowaniu ich wartości opisowej i wyjaśniającej może stać się modelem teoretycznym w pełnym znaczeniu tego terminu. Zatem wynik badań leksykalnych stanowi jedynie inspirację dla rozwoju teorii, ale nie może być jej substytutem.

Literatura cytowana

- Abele A.E., Wojciszke B. (2007). *Agency and communion from the perspective of self versus others*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93(5), 751–763.
- Allport G.W., Odbert H.S. (1936). *Trait-names. A psycho-lexical study*. *Psychological Monographs*, 211(47).
- Angleitner A., Ostendorf F., John O.P. (1990). *Towards a taxonomy of personality descriptors in German: A psycho-lexical study*. *European Journal of Personality*, 4(2), 89–118.
- Ashton M.C., Lee K., Perugini M., Szarota P., de Vries R.E., Di Blas L., Boies K., De Raad B. (2004). *A Six-Factor Structure of Personality-Descriptive Adjectives: Solutions From Psycholexical Studies in Seven Languages*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(2), 356–366.
- Austin J.L. (1970). *Philosophical papers*. Londyn: Oxford University Press.
- Baumgarten F. (1933). *Die Charaktereigenschaften. W: Beiträge zur Charakter-und Persönlichkeitsforschung (Heft 1)*. Bern, Switzerland: Verlag A Francke A.-G.
- Benet V., Waller N.G. (1995). *The Big Seven factor model of personality description: Evidence for its cross-cultural generality in a Spanish sample*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 701–718.
- Benet-Martínez V., Waller N.G. (1997). *Further evidence for the cross-cultural generality of the Big Seven Factor model: Indigenous and imported Spanish personality constructs*. *Journal of Personality*, 65(3), 567–598.
- Brown E. (2017). *Plato's Ethics and Politics in the Republic*. Stanford Encyclopedia of Philosophy Archive.
- Cattell R.B. (1943a). *The description of personality: Basic traits resolved into clusters*. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 38(4), 476–507.
- Cattell R.B. (1943b). *The foundations of trait measurement*. *Psychological Review*, 50, 559–594.
- Cattell R. B. (1945). *The description of personality: Principles and findings in a factor analysis*. *American Journal of Psychology*, 58(1), 69–90.
- Cattell R.B. (1947). *Confirmation and clarification of primary personality factors*. *Psychometrika*, 12(3), 197–220.
- Church A.T., Katigbak M.S., Reyes J.A.S. (1998). *Further exploration of Filipino personality structure using the lexical approach: Do the Big-Five or Big-Seven dimensions emerge?* *European Journal of Personality*, 12(4), 249–269.
- Costa P.T., McCrae R.R. (1976). *Age differences in personality structure: A cluster analytic approach*. *Journal of Gerontology*, 31(5), 564–570.
- De Raad B. (1992). *The replicability of the Big-Five personality dimensions in three word-classes of the Dutch language*. *European Journal of Personality*, 6(1), 15–29.
- De Raad B. (1998). *Five big, big five issues: Rationale, content, structure, status, and cross-cultural assessment*. *European Psychologist*, 3(2), 113–124.

- De Raad, B., Mlačić, B. (2017b). *Psycholexical studies of personality structure across cultures*. [W:] A.T. Church (red.), *The Praeger Handbook of Personality across cultures. Trait psychology across cultures* (t. 1, s. 161–192). Santa Barbara, Denver: Praeger.
- De Raad B., Barelds D.P.H., Levert E., Ostendorf F., Mlačić B., Di Blas L., Katigbak M.S. (2010). *Only three factors of personality description are fully replicable across languages: A comparison of 14 trait taxonomies*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98, 160–173.
- De Raad B., Barelds D.P.H., Timmerman M.E., De Roover K., Mlacic B., Church A.T. (2014). *Towards a pancultural personality structure: Input from 11 psycho-lexical studies*. *European Journal of Personality*, 28, 497–510.
- De Raad B., Di Blas L., Perugini M. (1998). *Two independently constructed Italian trait taxonomies: Comparisons among Italian and between Italian and Germanic languages*. *European Journal of Personality*, 12(1), 19–41.
- De Raad B., Hendriks A.A.J., Hofstee W.K.B. (1992). *Towards a refined structure of personality traits*. *European Journal of Personality*, 6, 301–319.
- De Raad, B., Mlacic, B. (2017a). *The lexical foundation of the Big Five Factor Model*. [W:] Widiger T. (red.) *The Oxford Handbook of the Five Factor Model* (s. 191–216). Nowy Jork: Oxford University Press.
- De Raad B., Van Oudenhoven J.P., Hofstede M. (2005). *Personality terms of abuse in three cultures: Type nouns between description and insult*. *European Journal of Personality*, 19(2), 153–165.
- Eysenck H.J. (1953). *The structure of human personality*. London: Methuen.
- Eysenck H.J. (1991). *Dimensions of personality: 16, 5, or 3? Criteria for a taxonomic paradigm*. *Personality and Individual Differences*, 12(8), 773–790.
- Farahani M.N., De Raad B., Farzad, V., Fotoohie, M. (2014). *Taxonomy and structure of Persian personality-descriptive trait terms*. *International Journal of Psychology*, 51(2), 139–149.
- Fiske D.W. (1949). *Consistency of the factorial structures of personality ratings from different sources*. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 44(3), 329–344.
- Galton F. (1884). *Measurement of character*. *Fortnightly Review*, 36, 179–185.
- Goldberg L.R. (1981). *Language and individual differences. The search for universals in personality lexicons*. [W:] L. Wheeler (red.), *Review of personality and social psychology* (t. 2, s. 141–165). Beverly Hills: Sage.
- Goldberg L.R. (1982). *From ace to zombie: Some explorations in the language of personality*. [W:] C.D. Spielberger J.N. Butcher (red.), *Advances in Personality Assessment* (Vol. 1, pp. 203–234). Erlbaum: Hillsdale.
- Goldberg L.R. (1992). *The development of markers for the Big Five factor structure*. *Psychological Assessment*, 4(1), 26–42.
- Goldberg L.R., Somer O. (2000). *The Hierarchical Structure of Common Turkish Person-Descriptive Adjectives*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 14(6), 497–531.
- Goldberg L.R. (1990). *An Alternative „Description of Personality”: The Big-Five Factor Structure*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(6), 1216–1229.
- Gorbaniuk O. (2011). *Personifikacja marki: perspektywa psychologiczna i marketingowa*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Gorbaniuk O., Budzińska A., Owczarek M., Bożek E., Juros K. (2013). *The factor structure of Polish personality-descriptive adjectives: An alternative psycho-lexical study*. *European Journal of Personality*, 27(3), 304–318.

- Gorbaniuk O., Korczak A., Ivanova A., Czarnejko A., Toruj N., (2018). *What is beyond of adjective personality lexicon? Evidence from the Polish personality taxonomy*. 19th European Conference on Personality, University of Zadar, Zadar, Chorwacja, 17-21.07.2018.
- Gorbaniuk O., Kusak K., Kogut A., Kustos M. (2015). *Dimensions of political party „personality” perception*. Journal of Political Marketing, 14(1), 35-63.
- Gorbaniuk O., Omiotek M. (2011). *Taksonomia leksykalna skojarzeń i struktura dyspozycji przypisywanych krajom*. Psychologia Społeczna, 6(4), 330-350.
- Gorbaniuk O., Razmus W., Firlej K., Lebedowicz A., Leszczyński M. (2017). *Measuring corporate personality: A critical review and new insights*. Journal of Brand Management, 24(5), 423–438.
- Gorbaniuk O., Razmus W., Slobodianyuk A., Mykhailych O., Troyanowskyj O., Kashchuk M., Drako M., Dioba A., & Kolisnyk L. (2017). *Searching for a Common Methodological Ground for the Study of Politicians' Perceived Personality Traits: A Multilevel Psycholexical Approach*. Journal of Research in Personality, 70(4), 27-44.
- Gorbaniuk O., Toczyńska M., Osiak A., Szostak A. (2012). *Taksonomia leksykalna skojarzeń i struktura postrzegania konsumentów marek*. [W:] M. Górnik-Durose, M. Zawadzka (red.), *W supermarketach szczęścia. O różnorodności zachowań konsumenckich w kontekście jakości życia* (s. 159–186). Warszawa: Difin.
- Guilford J.P., Guilford R.B. (1939). *Personality factors D, R, T, and A*. The Journal of Abnormal and Social Psychology, 34(1), 21–36.
- Guilford J.P., Zimmerman W.S. (1956). *Fourteen dimensions of temperament. Fourteen dimensions of temperament*. Psychological Monographs: General and Applied, 70(10), 1–26.
- Hahn D.-W., Lee K., Ashton M.C. (1999). *A factor analysis of the most frequently used Korean personality trait adjectives*. European Journal of Personality, 13(4), 261–282.
- Hřebíčková M. (2007). *The lexical approach to personality description in the Czech context*. Czechoslovak Psychology, 51, 50–61.
- Jebb R.C. (1870). *The Characters of Theophrastus*. London and Cambridge: Macmillan.
- Klages L. (1926). *The science of character*. London, England: Allen & Unwin.
- Lee K., Ashton, M. C. (2004). *Psychometric properties of the HEXACO Personality Inventory*. Multivariate Behavioral Research, 39(2), 329–358.
- Lee K., Ashton M.C. (2006). *Further assessment of the HEXACO Personality Inventory: Two new facet scales and an observer report form*. Psychological Assessment, 18(2), 182–191.
- Lee K., Ashton M.C. (2008). *The HEXACO personality factors in the indigenous personality lexicons of English and 11 other languages*. Journal of Personality, 76(5): 1001–1054.
- Lovell C. (1945). *A study of the Factor structure of thirteen personality variables*. Educational and Psychological Measurement, 5(4), 335–350.
- Mądrzycki T. (1986). *Deformacje w spostrzeganiu ludzi*. Warszawa: PWN.
- McCrae R.R., Costa P.T. (1985). *Updating Norman's „adequacy taxonomy”: Intelligence and personality dimensions in natural language and in questionnaires*. Journal of Personality and Social Psychology, 49(3), 710–721.
- McCrae R.R., Costa P.X. (1987). *Validation of the Five-Factor Model of personality across instruments and observers*. Journal of Personality and Social Psychology, 52(1), 81–90.
- Miller G.A. (1991). *The science of words*. Nowy Jork: Scientific American Library.
- Mlačić B. (2016). *Social and reputational aspects of personality*. International Journal of Personality Psychology, 2(1), 15–36.

- Mlačić B., Ostendorf F. (2005). *Taxonomy and structure of Croatian personality-descriptive adjectives*. *European Journal of Personality*, 19(2), 117–152.
- Norman W.T. (1963). *Toward an adequate taxonomy of personality attributes: Replicated factor structure in peer nomination personality ratings*. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66(6), 574–583.
- Norman W.T. (1967). *2,800 personality trait descriptors: Normative operating characteristics for a university population*. Department of Psychology, University of Michigan.
- Ostendorf F., Angleitner A. (1994). *Personality dimensions and appearance*. Referat zaprezentowany na Symposium Personality Dimensions, Seventh conference of the European Association of Personality Psychology, Madrid, Spain, 12-16.07.2018.
- Passini F.T., Norman W.T. (1966). *A universal conception of personality structure?* *Journal of Personality and Social Psychology*, 4(1), 44–49.
- Saucier G. (2010). The structure of social effects: *Personality as impact on others*. *European Journal of Personality*, 24(3), 222–240.
- Saucier G., Georgiades S., Tsaousis I., Goldberg L.R. (2005). *The Factor Structure of Greek Personality Adjectives*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(5), 856–875.
- Saucier G., Goldberg L.R. (1996). *Evidence for the Big Five in analyses of familiar English personality adjectives*. *European Journal of Personality*, 10(1), 61–77.
- Saucier G., Srivastava S. (2015). *What makes a good structural model of personality? Evaluating the Big Five and alternatives*. [W:] M. Mikulincer, P.R. Shaver (Eds.), *APA Handbook of Personality and Social Psychology*. t. 4. *Personality Processes and Individual Differences*, s. 283–305.
- Simons G.F., Fennig C.D. (2018). *Ethnologue: Languages of the World*. Dallas, Texas: SIL International.
- Singh J.K., Misra G., De Raad B. (2013). *Personality structure in the trait lexicon of Hindi, a major language spoken in India*. *European Journal of Personality*, 27(6), 605–620.
- Somer O., Goldberg L.R. (1999). *The structure of Turkish trait-descriptive adjectives*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(3), 431–450.
- Szarota P. (1995). *Polska Lista Przymiotnikowa (PLP): Narzędzie do diagnozy pięciu wielkich czynników osobowości*. *Studia Psychologiczne*, 33(1–2), 227–256.
- Szarota P., Ashton M.C., Lee K. (2007). *Taxonomy and Structure of the Polish Personality Lexicon*. *European Journal of Personality*, 21(6), 823–852.
- Szirmák Zs., De Raad B. (1994). *Taxonomy and Structure of Hungarian Personality Traits*. *European Journal of Personality*, 8(2), 95–117.
- Taylor T. (red.). (1818). *The Nicomachean ethics*. London: AJ Valpy.
- Thurstone L.L. (1951). *The dimensions of temperament*. *Psychometrika*, 16(1), 11–20.
- Tupes E.C. (1960). *Recurrent personality factors based on trait ratings by peers: their validity for prediction and evaluation and their measurement for selection purposes*. Raport pobrany 10.09.2010 ze strony www.icodap.org/papers/onr/onracr-60-1960-229-234.pdf.
- Wiggins J. R. (1991). *Agency and communion as conceptual coordinates for the understanding and measurement of interpersonal behavior*. [W:] L.W.M. Grove, D. Cicchetti (red.), *Thinking clearly about psychology*, t. 2: *Personality and psychopathology* (s. 89–113). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Wiggins J.S. (1973). *Personality and prediction: Principles of personality assessment*. Reading, MA: Addison-Wesley.

- Wojciszke B. (2010). *Sprawczość i wspólnotowość. Podstawowe wymiary spostrzegania społecznego*. Gdańsk: GWP.
- Zhou X., Saucier G., Gao D., Liu J. (2009). *The factor structure of Chinese personality terms*. *Journal of Personality*, 77(2), 363–400.

Artykuł został przygotowany przy częściowym wsparciu środków przyznanych na realizację grantu o numerze rejestracyjnym 2017/25/N/HS6/02210 przez Narodowe Centrum Nauki.

The language as a source of knowledge about individual differences

According to the psycho-lexical approach in the taxonomy of individual differences, those interpersonal differences, which are the most important for social functioning of individual, have been encoded into natural languages. Therefore by analyzing the lexicons of interpersonal differences, it is possible to identify structures of their descriptions. Application of the psycho-lexical approach in the field of psychology of individual differences lead to obtaining the relatively high consistency regarding scientific taxonomy of personality traits. Also models developed on this basis meet the most important criteria of goodness of the psychological structural models. As a result, the accumulation of knowledge about person's psychological functioning have been intensified. The aim of the article is to present the specificity of lexical studies and their taxonomical potential for social sciences, as well as key threats and limitations, based on experience of previous psycho-lexical research.

Key words: psycho-lexical study, exploratory research, individual differences, personality, image

